

De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk

2. De Franse standaardtaal

Willy Van Hoecke
hoogleraar K.U. Leuven
Kessel-Lo (B)

O. In het gebied, gevormd door de huidige Franse departementen Nord en Pas-de-Calais, waarvoor we hier gemakshalve de benaming „Noord-Frankrijk” gebruiken, is omstreeks het midden van de vijfde eeuw, als gevolg van de Germaanse invallen, een splitsing ontstaan tussen een Romaanse en een Germaanse taalgemeenschap. Sindsdien hebben beide bevolkingsgroepen eeuwenlang hetzelfde lot gedeeld, wat onvermijdelijk heeft geleid tot veelvuldige contacten en daardoor tot tweetaligheid en taalkundige wisselwerking.

In een eerste bijdrage (Jaarboek De Franse Nederlanden, 1978) hebben we enkele beschouwingen gewijd aan de wisselwerking op het gebied van de streektalen. Het regionaliseringsproces dat op de Frankische overrompeling volgde en politiek en economisch gekoncretiseerd werd in het feodale en domaniale stelsel, heeft immers, zowel in het Galloromaans van de autochtonen als in het Westnederfrankisch van de invallers, geleid tot een regionale differentiatie met als kleinste eenheid de lokale spreektaal (*patois*). Op het vlak van deze Pikardische en Westvlaamse streektalen hebben de contacten tussen de Romaanse en Germaanse bevolking zich in eerste instantie afgespeeld.

Vanaf de twaalfde eeuw begint, eerst in het Franse en wat later ook in het Nederlandse taalgebied, een standaardiserings-

proces op gang te komen, waardoor in beide talen geleidelijk aan een tegenstelling groeit tussen twee taalvarianten: de streektaal als informele, plaatselijke omgangstaal en de eenheidstaal als officieel, interregionaal communicatiemiddel. Sinds Ferguson 1959 wordt deze sociokultureel bepaalde tegenstelling binnen een zelfde taalsysteem in de moderne sociolinguïstiek gewoonlijk met de term „diglossie” aangeduid. Zo wordt in de loop van de volgende eeuwen in Noord-Frankrijk het taalkontakt (vgl. Weinreich 1970) tussen Frans en Nederlands doorkruist door een interne differentiatie in beide talen. Deze gekombineerde vorm van tweetaligheid heeft geleid tot een kompleks geheel van interferenties tussen de streektalen en de standaardtaal van elk taalgebied, tussen de standaardtalen van beide taalgebieden en tussen de standaardtaal van het ene en de streektalen van het andere taalgebied. In deze bijdrage willen wij het vooral hebben over de ontwikkeling van de Franse eenheidstaal in Noord-Frankrijk. Daarbij rijst onvermijdelijk het fel omstreden probleem van de omstandigheden waarin het Franse standaardiseringsproces op gang is gekomen (1.). O.m. dank zij de aanzienlijke hoeveelheid onderzoeksmateriaal dat te onzer beschikking staat (2.) is het echter mogelijk vrij nauwkeurig na te gaan welke invloed het Pikardisch (3.) en het Nederlands (4.) op de zich ontwikkelende eenheidstaal uitgeoefend hebben.

1. Op grond van allerlei aanwijzingen wordt algemeen aanvaard dat vanaf de negende eeuw het Latijn door de Romaanstalige bevolking van Frankrijk niet meer begrepen werd. Tot deze ontwikkeling hebben wellicht niet alleen de steeds talrijkere verschuivingen in de *lingua romana rustica* zelf bijgedragen, maar ook de restauratie van het klassiek Latijn tijdens de Karolingische Renaissance (Lüdtke 1964). Toch verschijnen in het *oïl*-gebied pas op het einde van de twaalfde eeuw de eerste duidelijke aanwijzingen voor het streven naar een nieuwe eenheidstaal ter vervanging van het Latijn. Voor het langzaam op gang komen van het standaardiseringsproces kunnen verschillende factoren ingeroepen worden. Vooreerst volgde op de kortstondige centralisatie onder Karel de Grote opnieuw een periode van politieke ver-

brokkeling. Anderzijds bleef het Latijn de voertaal van de geestelijkheid die ongeveer het enige element van samenhang was in het versnipperde rijk. Ten slotte vertoonde de Romaanse omgangstaal zelf lange tijd voldoende eenvormigheid: de regionale verschillen krijgen inderdaad pas in de loop van de elfde en de twaalfde eeuw duidelijk gestalte. Precies op dat ogenblik begint het probleem van de eenheidstaal op te duiken. Des te meer, daar omstreeks dezelfde tijd de Capetingers, o.m. in de persoon van Filips-August, hun centralisatiepolitiek gaan doordrukken en er zich anderzijds een drukke letterkundige bedrijvigheid in de volkstaal begint te ontwikkelen.

De eerste getuigenissen over het standaardiseringsproces wijzen alle in dezelfde richting: naar het einde van de twaalfde eeuw toe werpt het *françois*, de streektaal van Frankrijk in enge zin (d.w.z. het latere Ile-de-France), zich reeds duidelijk op als eenheidstaal (1). Ter verklaring van de dominerende rol die de Parijse streektaal gaat spelen, kunnen allerlei factoren ingeroepen worden. Allereerst was het *françois* de voertaal van vorst, hof, kanselarij en de hele, steeds sterker gecentraliseerde administratie. Bovendien werd Parijs vanaf de dertiende eeuw het onbetwiste centrum, niet alleen van het Franse, maar zelfs van het hele Westerse geestesleven. Tenslotte was het *françois* door zijn centrale positie t.o.v. de andere *oïl*-dialekten een soort gemene deler waarin alle streektalen zich in zekere mate konden terugvinden. Eén van de treffendste uitlatingen over de overheersende invloed van het *françois* komt van de Noordfranse dichter Conon de Béthune, die er zich in één van zijn liederen over beklagt aan het koninklijke hof niet te zijn aanvaard wegens zijn *moz d'Artois* (Nyrop 1967, p. 25).

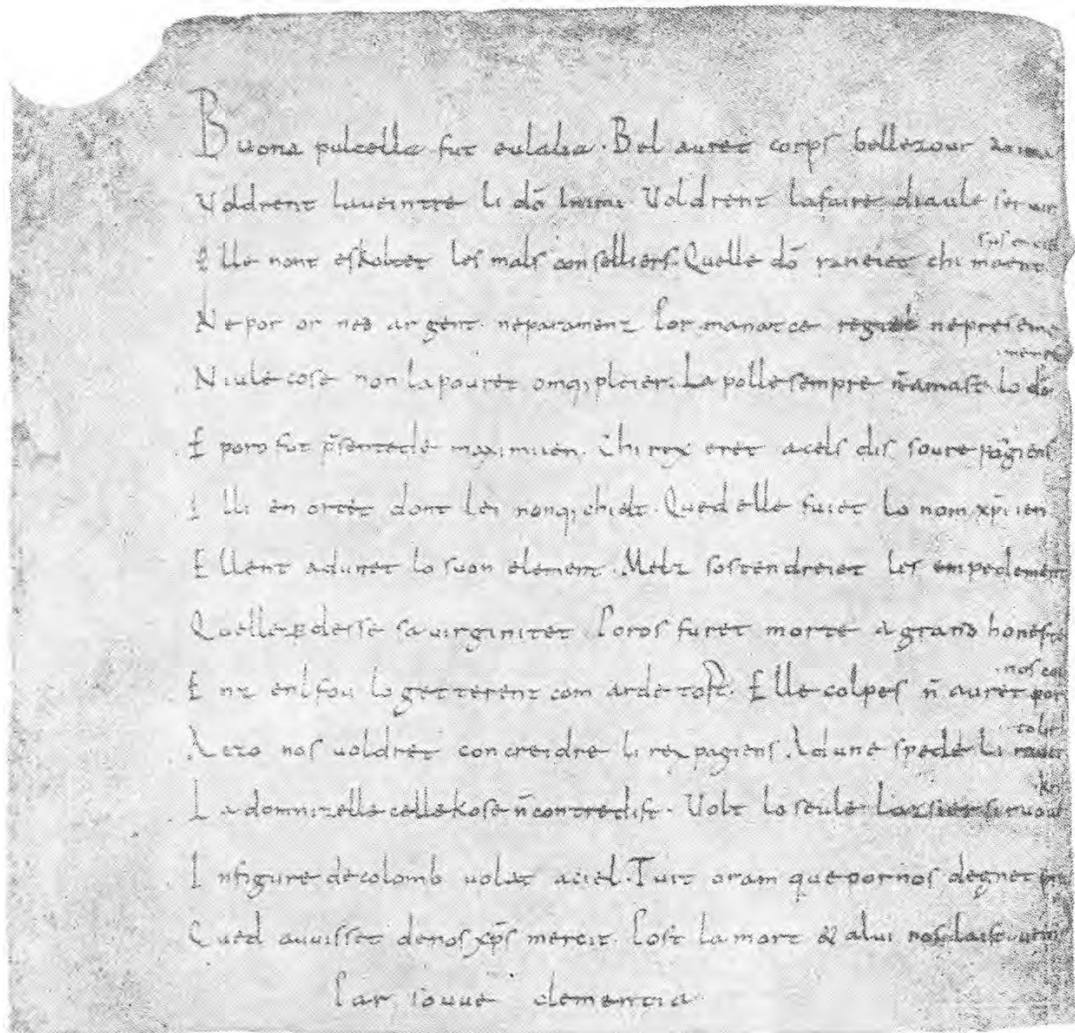
Naast deze rechtstreekse getuigenissen zijn er de bewaarde teksten zelf. Lange tijd zijn de onderzoekers ervan uitgegaan dat de middeleeuwse teksten in de eigen streektaal gesteld waren (2). Vandaar de bijzondere aandacht die men besteedde aan de meestal nauwkeurig gedateerde en gelokaliseerde archiefstukken: zij moesten ons een duidelijk beeld kunnen geven van de vroegere dialektische verscheidenheid (vgl. Mon-

frin 1968). Eigenaardig genoeg vertonen alle bewaarde teksten naast de typische kenmerken van de eigen streektaal meestal ook de overeenkomstige trekken van andere dialecten, speciaal van het *françois*. Deze tweeslachtigheid is het duidelijkste bewijs dat de teksten niet gesteld zijn in een plaatselijke, maar wel in een interregionale schrijftaal, die sinds Remacle 1948 met de term *scripta* aangeduid wordt (3). Deze tans algemeen aanvaarde gevolgtrekking is des te minder verwonderlijk, daar het neerschrijven van een taaluiting steeds gebeurt vanuit de wil om de konkrete situatie in tijd en ruimte te overschrijden. In die zin kan voorts worden gesteld dat de schrijftaal, als het enige situatie-overschrijdend kommunikatiemiddel waarover men beschikte, niet zozeer de uiting was van het eenheidsproces, maar wel het instrument zelf waarmee men uit de verscheidenheid naar de eenheid toe groeide. Dit impliceert eveneens dat het standaardiseringsproces zich hoofdzakelijk afgespeeld moet hebben binnen de beperkte groep van de „geletterden”. Anderzijds moeten we er de nadruk op leggen dat de scholing op het gebied van de Franse spelling aanvankelijk weinig om het lijf had (4) en dus slechts in geringe mate het eenwordingsproces kan hebben bevorderd.

Over het ontstaan van de Franse schrijftaal lopen de meningen nog steeds uiteen. Gezien de overheersende invloed die het *françois* vanaf het einde van de twaalfde eeuw op de schrijftaal gaat uitoefenen, achten velen het waarschijnlijk dat ook reeds eerder, tijdens de minder goed bekende periode van de allereerste teksten, de Parijse streektaal als norm gehanteerd werd (5). T.o. deze „unidialectische” theorie staat een „interdialectische”, die op verschillende manieren is uitgewerkt. De oude stelling dat de Franse schrijftaal uit de versmelting van oudere, echt dialectische schrijftalen ontstaan zou zijn, kan nog bezwaarlijk worden aanvaard (Nyrop 1967, § 17), al was het maar omdat, zoals reeds gezegd, van echt dialectische schrijftalen geen spoor is. Op grond van een onderzoek van de oudste bewaarde teksten menen een aantal moderne vorsers evenwel enkele interdialectische schrijftalities te kunnen onderkennen: volgens Avalle 1966 en 1967

zouden het er drie zijn, volgens Robson 1955 en 1960 en Pfister 1973, twee. Belangrijk voor ons is dat allen het bestaan van een typisch Noordfranse traditie aannemen (6). Delbouille 1959, 1962, 1970 en 1972 van zijn kant houdt het bij één gemeenschappelijke traditie, gesteund op de vrij grote eenheid die de *oïl*-dialekten tot in de elfde eeuw vertoond hebben. Daarmee komt men evenwel opnieuw dicht bij de „unidialectische” opvatting, want zoals reeds gezegd vertoonde het *françois* door zijn centrale positie het meest gemeenschappelijke kenmerken met de andere streektalen en was het dus de aangewezen gemene deler waarrond zich een gemeenschappelijke traditie kon ontwikkelen (Delbouille 1962, p. 23). Hoe dan ook, vanaf het einde van de twaalfde eeuw geeft de Parijse streektaal duidelijk de toon aan. Met de groeiende politieke en kulturele eenwording krijgt de eenheidstaal een steeds duidelijker profiel, al duurt het nog tot de zestiende eeuw (Gossen 1957) voordat er zich, mede door de uniformerende invloed van de boekdrukkunst, een algemeen aanvaard *bon usage* aftekent, waarvoor de eerste grammatici een theoretische grondslag trachten te vinden (Katagoščina 1971, p. 133).

2. Noord-Frankrijk is een van de eerste *oïl*-gebieden waarin teksten in de volkstaal verschijnen. Van de alleroudste „monumenten” van de Franse taal (7) zijn er twee naar alle waarschijnlijkheid in Saint-Amand-les-Eaux ontstaan, namelijk het loflied op de heilige *Eulalie* (ca. 881) en de tweetalige homilie op een passage van *Jonas* (midden 10e eeuw). Maar ook vanaf het begin van de eigenlijke Franse literatuur was Noord-Frankrijk goed vertegenwoordigd met toonaangevende auteurs zoals de reeds vermelde zanger Conon de Béthune, de romancier Gautier d’Arras, de bijbelbewerker Herman de Valenciennes en de veelzijdige Jean Bodel. Het hof van de graven van Vlaanderen was trouwens een vermaard centrum van letterkundige bedrijvigheid in de volkstaal (Stanger 1957). De Bourgondische hertogen hebben die traditie met nog meer luister voortgezet (Doutrepont 1909). Onder hun mecenaat ontstonden o.m. te Hesdin, Rijsel en Valenciennes *scriptoria*, gespecialiseerd in het vervaardigen van Franse, al dan niet

1. Het *Cantilène de sainte Eulalie* (hs. Valenciennes, S.B., 150, fol. 141 vo).

oorspronkelijke teksten. Vanaf de dertiende eeuw ontwaakt ook bij de burgerij van de welvarende Noordfranse steden de liefde voor de letteren in de volkstaal. Het belangrijkste centrum was ongetwijfeld Atrecht (Ungureanu 1955 en Rous-
sel 1957), waar niet minder dan twee letterkundige genoot-
schappen met elkaar wedijverden, nl. de *Confrérie* (Berger
1963 en 1970) en de *Puy* (Gavrois 1888 en Richardson 1972).
Uit dit soort verenigingen ontstonden wat later de *chambres
de rhétorique* (Liebrecht 1948), die, naast hun geregelde poë-
zie- en toneelwedstrijden, af en toe ook grootse mysterie- of
mirakelspelen organiseerden, waarvan sommige, zoals de
passiespelen van Atrecht en Valenciennes, verscheidene da-
gen of zelfs weken in beslag namen. Deze eeuwenoude tra-

ditie heeft zich ook in de moderne periode doorgezet: een niet onbelangrijk deel van de moderne Franse auteurs is van Pikardische afkomst (Guignet 1977). Kortom, vanaf het begin van het standaardiseringsproces beschikken we voor Noord-Frankrijk over een indrukwekkende hoeveelheid literaire teksten.

Ook wat het invoeren van het Frans in de ambtelijke bescheiden betreft, loopt Noord-Frankrijk voorop. Uit de oudste documenten (Gysseling 1949) blijkt dat hier het initiatief is uitgegaan van de landelijke en stedelijke ambtenarij uit het Franstalige landsgedeelte (Arnould 1965, p. 110-12 en Mantou 1972, p. 92-96). De grafelijke kanselarij volgde vrij vlug (Mantou 1972, p. 88-89 en 93) en onder haar druk (Gysseling 1971, p. 31) ontstond ook in het Nederlandstalige landsgedeelte de neiging het Latijn door het Frans en niet door het Nederlands te vervangen. Vanaf het begin zijn inderdaad een groot deel van de archivale stukken uit het Nederlandstalig gebied in het Frans gesteld (Jacobs 1919). De Bourgondische hertogen hebben deze politiek voortgezet: onder hun bewind werd het Frans de enige officiële kanselarijtaal (Cosemans 1934, p. 492 e.v.). Dit alles resulteert in een enorme massa ambtelijke bescheiden, waarvan tot nog toe slechts een gedeelte is uitgegeven en onderzocht (8).

Ten slotte dienen nog de taalkundige werkjes vermeld, die vooral vanaf de 16e eeuw in groot aantal verschijnen en waarvan er heel wat in het Frans-Vlaamse grensgebied zijn ontstaan (Mantou 1969 en Demaizière 1977). De meeste daarvan, zoals de boekjes van Gabriel Meurier, beogen uitdrukkelijk een Nederlands-Franse tweetaligheid.

3. Het onderzoek van dit materiaal bevestigt de eerder vermelde *scripta*-theorie: geen van deze teksten kan beschouwd worden als gesteld in de lokale spreektaal, want alle vertonen een groot aantal „Franse” trekken. We staan hier dus voor een geheel van tweeslachtige, „franco-picardische” taaluitingen, waarin vormen uit het plaatselijke dialect in wisselende verhoudingen vermengd zijn met meer gangbare vormen uit de opkomende eenheidstaal. Als zodanig zijn zij de eerste vertolkingen van de diglossie die in Noord-Frankrijk is ont-

staan (3.1.). Van de talrijke Pikardische interferenties die in de oude teksten voorkomen (3.2.) zijn er in de moderne standaardtaal evenwel slechts een klein gedeelte terug te vinden (3.3.).

3.1. Over de sociokulturele factoren die de Noordfranse diglossie in het algemeen en de wisselende verhouding tussen Franse en Pikardische vormen in het bijzonder bepalen, is tot nog toe weinig systematisch onderzoek verricht. Door de nauwkeurige meettechnieken die de „scriptologie” heeft uitgewerkt (vgl. Goebel 1975, p. 12 e.v.), te koppelen aan een goed gedifferentieerde teksttypologie, moet het echter mogelijk zijn een beeld te krijgen van de mechanismen die het taalgebruik bepalen. Wel is nu reeds duidelijk dat de Frans- of Nederlandstaligheid bij de Frans-Pikardische taalvermenging geen rol van betekenis speelt: op dit stuk wijkt het materiaal uit het Nederlandstalige landsgedeelte weinig of niet af van dat uit het Franstalige (Mantou 1972, p. 542). Wel zijn er betekenisvolle verschillen van auteur tot auteur en van kopiist tot kopiist (Bruneau 1955 en Lewicka 1959, p. 249), wat betekent dat er, zoals te verwachten, een verband is met de individuele taalkennis. Bovendien heeft Lewicka 1959, p. 261-62 aangetoond dat er binnen het werk van een zelfde auteur opvallende afwijkingen zijn al naar het genre en, daarmee samenhangend, al naar het beoogde publiek. Ten slotte zijn er treffende kronologische verschillen: de Pikardische interferenties nemen sterk in aantal toe in de tweede helft van de dertiende eeuw (Lewicka 1959, p. 249), en nemen zowat overal gelijkmatig af aan het einde van de vijftiende (Gossen 1967, p. 237-41).

3.2. Over de Pikardische interferenties zelf is uitgebreide literatuur beschikbaar. De meest gezagvolle syntese is die van Gossen 1951 en 1970, waarin wel de fonetisch-fonologische (3.2.1.), de morfosyntactische (3.2.2.), maar niet de lexicale (3.2.3.) wisselwerking behandeld wordt.

3.2.1. De fonetisch-fonologische interferenties zijn veruit het talrijkst: Gossen 1951 en 1970 vermeldt er een zestigtal, waarvan de meeste echter ook in sommige aangrenzende

dialektgebieden voorkomen en dus niet als exclusief Pikardisch beschouwd kunnen worden. Zo zijn het behoud van Romaanse [k] en [g] vóór [a] (Gossen 1970, §§ 41-42) en de daarmee samenhangende ontwikkeling van Romaanse [k] tot [tʃ] > [ʃ] vóór [e] en [i] (Gossen 1970, § 38), ook in het aangrenzende Normandisch terug te vinden (Van Hoecke 1978, p. 87). Gezien hun hoge frekwentie behoren deze kenmerken evenwel tot de opvallendste. In bijna alle teksten vindt men inderdaad vormen zoals *car, cose, empeekement, kief, manke* voor *char* (CARRUM), *chose* (CAUSA), *empeechement* (IMPEDICAMENTUM), *chief* (CAPUT), *manche* (MANICA); *gambe, gaune, gavele, goie, largue* voor *jambe* (GAMBA), *jaune* (GALBINUM), *javele* (*GABELLA), *joie* (GAUDIA), *large* (LARGA); en *che, cheste, lanche, merchi, prinche* voor *ce* (ECCE HOC), *ceste* (ECCE ISTA), *lance* (LANCEA), *merci* (MERCEDEM), *prince* (PRINCIPEM).

Typischer en ook veel voorkomend zijn: de samentrekkingen van *(i)eu* tot *(i)u* (Gossen 1970, §§ 9, 14, 25) in vormen zoals *Diu, fu, ius, lius, mius* voor *Dieu* (DEUM), *feu* (FOCUM), *ieus* (OCULOS), *lieus* (LOCOS), *mieus* (MELIUS); de sluiting van [o] in de beklemtoonde vormen *chou* en *jou* (Gossen 1970, § 64) voor *co, ce* (ECCE HOC) en *gié, je* (EGO); de metatesis van *r* (Gossen 1970, § 57; Van Hoecke 1978, p. 96) in vormen als *bregier, covreture, enterrai, fremier, vregier* voor *bergier* (BERBICARIUM), *coverture* (COOPERTURA), *enterrerai* (INTRARE HABEO), *fermier* (FIRMARE), *vergier* (VIRIDIARIUM).

Dat deze kenmerken wel degelijk fonetisch en niet louter grafisch zijn, kan in vele gevallen aangetoond worden door het onderzoek van de rijmen. Zo kan een rijm als (FOCUM >) *fu: fu* (< FUIT) (vgl. Gossen 1970, p. 78) alleen verklaard worden, wanneer men als klinker [y] aanneemt, wat insluit dat de dichter de uit FOCUM geëvolueerde vorm als [fy] en niet als [fø] uitsprak. Deze techniek maakt het overigens mogelijk onder de spelling van de woorden, die uit de pen van de kopiist komt, de uitspraak van de dichter te herkennen.

Vooraf op het fonetisch niveau treft men in het Pikardisch taalgebied de voor iedere diglossie kenschetsende hyperkorrekte vormen aan. Alhoewel nog niet zoveel bekend is over

de taalmekanismen die in de diglossie ontstaan, lijkt het toch wel voor de hand te liggen dat hoofdzakelijk met wisselregels gewerkt wordt. Op grond van vormparen als de eerder vermelde Pikardisch *car* = Frans *char*, Pikardisch *cose* = Frans *chose*, enz. heeft de Pikardische dialekt spreker waarschijnlijk een wisselregel „Pikardisch [k] = Frans [tʃ]” ontwikkeld. Ten bewijze daarvan de hyperkorrekte vormen *acholer*, *choi*, *chouchier* (Gossen 1970, p. 98), die alleen verklaard kunnen worden door het foutief toepassen van de wisselregel „Pikardisch [k] = Frans [tʃ]” op Pikardisch (en Frans) *acoler* (COLLEM) → *acholer*, Pikardisch (en Frans) *coi* (QUIETUM) → *choi*, Pikardisch (en Frans) *couchier* (COLLOCARE) → *chouchier* (9).

3.2.2. Van de ongeveer twintig morfosyntaktische interferenties die Gossen 1970, §§ 63-83 vermeldt, komen de frekwentste ook in het Waals voor. We vermelden o.m. de neutralisatie van de vrouwelijke vorm *ILLA* > [ea] > [eə] *le* = *le* < *ILLUM* (Gossen 1970, § 61; Van Hoecke 1978, p. 87) vandaar *le feme fille*, *main* voor *la feme*, *fille*, *main*; de uitgang *-omes* (Gossen 1970, § 78) in de vormen van de eerste persoon meervoud tegenwoordige en toekomstige tijd, zoals *avomes*, *disomes*, *faisomes*, *porromes*, *seromes* voor *avons*, *disons*, *faisons*, *porrons*, *serons*; en het behoud van [wi] in de zwakke Ul-perfektumvormen (Gossen 1970, § 73) zoals *deuis*, *euimes*, *peuistes*, *pleuist*, *seuissent* voor *deus*, *eumes*, *peustes*, *pleust*, *seussent*.

Eksklusief Pikardisch zijn o.m. de uitgang *-c(h)* in de vormen van de eerste persoon enkelvoud praesens en perfektum (Gossen 1970, § 75), zoals *ascenc(h)*, *demanc(h)*, *douc(h)*, *euc(h)*, *seuc(h)* voor *assenz*, *demant*, *doute*, *eu*, *seu*; en de uitgang *-iemes* in de vormen van de eerste persoon meervoud van het imperfectum en de voorwaardelijke wijze (Gossen 1970, § 75) zoals *aviemes*, *disiemes*, *faisiemes*, *porriemes*, *seriemes* voor *aviens*, *disiens*, *porriens*, *seriens*.

3.2.3. Voor de leksikale interferenties ontbreekt een samenvattende studie en zijn we aangewezen op woordenlijsten en verklarende bijdragen van tekstuitgevers of tekstkommentatoren, die gelukkig voor het merendeel in het monumentale

F.E.W. (*Französisches Etymologisches Wörterbuch*) van Von Wartburg 1928 e.v. zijn verwerkt.

In de archivale documenten zijn de meeste dialectwoorden technische termen waarvoor het Franse ekwivalent niet bekend of niet beschikbaar was. Bij gebrek aan systematische beschrijvingen van de verschillende vakdomeinen valt het moeilijk het precieze aandeel van de streektermen in elk van die groepstalen af te wegen. Een gelukkige uitzondering vormt de terminologie van de lakennijverheid, waarover De Poerck 1951 een uitstekende studie heeft geschreven. Daaruit blijkt dat een aanzienlijk deel van de woordenschat bestaat uit algemeen gangbare Franse termen, die evenwel meestal onder een typisch Pikardische vorm verschijnen. Zo vindt men overal *cain*, *caine*, *camp*, *cauch*, *chendre*, *kief* voor *chain* (CANUM), *chaîne* (CATENA), *champ* (CAMPUM), *chouz* (CALCEM), *cendre* (CINEREM), *chief* (CAPUT). Bovendien zijn een groot aantal woorden alleen in Noord-Frankrijk gebruikelijk. Voor het kaarden bijvoorbeeld gebruikt men een *carde* (CARDUM), ook *cardon* (CARDONEM) genoemd, waarvan afgeleid *carder*, *carderie*, *cardeur*, *cardoner*. Het instrument voor het scheren heet *clau(w)iere* (CLAVUS) of *estendee* (EXTENDERE). Het noppen wordt aangeduid met de algemeen gangbare term *espincier* of met de streekterm *esbusquier*, gevormd op *busque* (Germaans *BUSK). Bij het kleuren wordt als zwarte kleurstof het verder onbekende *burgue* of *burghement* gebezigd, vandaar ook *burghier*, *burguerie* en *burgheur*. Evenmin gebruikt men elders *vake* (VACCA), om het „koerood”, of *caignet*, een afleiding van *cain* (CANUM), om een grijsgekleurde stof aan te duiden.

In de literaire teksten daarentegen krijgt het dialectwoord meestal een stilistische functie. Een van de oudste en bekendste voorbeelden is het *Jeu de saint Nicolas* van Jean Bodel, waarin de auteur de kroegbaas en zijn gasten allerlei streektermen in de mond legt, zoals *achinte*, *apongier*, *awillier* ook *euwillier*, *casee*, *estre sor ses gaveles*, enz. (Henry 1965, p. 282). Maar de „volkse” toon is zeker niet het enige effect waarop met de Pikardische woordenschat gemikt werd. Jammer genoeg ontbreekt het ook hier aan nauwkeurig onder-

zoek. Toch wekt een zelfs maar vluchtige blik op de ongeveer 150 typische streektermen die in het werk van Jean Molinet voorkomen (Dupire 1932, p. 214-238), het vermoeden dat hier, een grote halve eeuw vóór de Pléiade, het gevarieerd koloriet van de regionale woordenschat op een geraffineerde wijze aangewend wordt.

3.3. De economische en kulturele, vooral literaire bloei die de Noordfranse steden vanaf de dertiende eeuw gekend hebben, heeft tot gevolg gehad dat heel wat Pikardische taaltrekken tot ver buiten het eigen dialectgebied weerklank hebben gevonden. Wacker 1916 heeft aangetoond dat minstens een vijftal fonetische varianten op het einde van de dertiende eeuw in de zich vormende eenheidstaal burgerrecht aan het verwerven waren. De Pikardische [ʃ]-vormen, zoals de eerder vermelde *lanche*, *merchi*, e.d. werden op dat ogenblik zelfs door auteurs uit het Ile-de-France gebruikt (Wacker 1916, p. 65-69).

Toch is het uiteindelijke resultaat niet zo indrukwekkend. Van de morfosyntactische trekken heeft er in het moderne Frans niet één sporen nagelaten. De zo talrijke fonetisch-fonologische kenmerken vindt men slechts sporadisch terug in verouderde uitdrukkingen zoals *à chère lie* (voor *liee* < LAETA) en technische termen zoals *canevas*, dat het oorspronkelijk Franse *chenevas* (CANAPUM) verdrongen heeft, en *broquette*, dat zich met een gespecialiseerde betekenis naast het Franse *brochette* (*BROCCA) heeft weten te handhaven. Ook wat de woordenschat betreft zijn slechts een beperkt aantal vormen door het puristisch net van de zeventiende eeuw geglijpt. Volgens Guiraud 1968, p. 113, telt het moderne Frans ongeveer 116 woorden van Pikardische oorsprong. Dat zijn naast enkele technische termen, zoals het eerder vermelde *carde* en afleidingen (*carder*, *cardeur*), hoofdzakelijk argotismen zoals *bistouille*, *carogne*, *marlou*, *rabiboche*, *raquer*, *renâcler*, e.d.

4. Naast de Pikardische zijn in het hierboven geschetste materiaal ook talrijke Nederlandse interferenties te bespeuren. De verklaring daarvoor ligt natuurlijk in de drukke contacten die de Frans- en de Nederlandstalige gemeenschappen on-

derhielden en die vooral bij de Nederlandstaligen tot tweetaligheid leidden (Van Hoecke 1978, p. 91-93). Dat de tweetaligheid van de Vlamingen dikwijls te wensen overliet, blijkt o.m. uit de karikaturale beschrijvingen die de Franstaligen ervan hebben gegeven (4.1.). Het is dan ook aangewezen de teksten die naar alle waarschijnlijkheid door Nederlandstaligen opgesteld zijn, afzonderlijk te behandelen: een groot deel van de erin voorkomende interferenties is wellicht aan hun gebrekkige taalkennis te wijten (4.2.). Anders ligt het met de teksten die door Franstaligen zijn geschreven en die duidelijk bewijzen dat een aanzienlijk aantal Nederlandse elementen door de Franstalige bevolking waren overgenomen (4.3.). Een niet onbelangrijk deel daarvan is in de moderne standaardtaal doorgedrongen (4.4.).

4.1. De economische opgang van de Noordfranse steden heeft in de loop van de twaalfde eeuw een Vlaamse immigratiebeweging doen ontstaan, waarvan o.m. te Atrecht duidelijke sporen terug te vinden zijn (Berger 1970, p. 157). Dat de Vlaamse inwijkelingen meestal een onbeholpen Frans spraken, kan men afleiden uit een anoniem Frans gedichtje, vóór 1227 te Atrecht geschreven (Berger 1970, p. 314 en 365), waaraan Scheler 1879 (10) de titel *Prise de Neuville* heeft gegeven. Deze parodie op het toenmalige epos verhaalt inderdaad hoe een groep Vlaamse wevers uit Atrecht het kasteel van Neuville aanvalt. Over de mogelijke historische achtergrond van het verhaal bestaat nogal wat twijfel (11). Duidelijk is in elk geval dat met het Frans van de wevers duchtig de draak gestoken wordt.

Vooraf moet het veelvuldig teruggrijpen naar Nederlandse woorden en wendingen het ontgelden. De tekst is doorspekt met uitlatingen als *war se gaene*, aanspreekvormen als *here*, *vrouwe*, *sint*, *sinte*, en alom verschijnt het Nederlandse lidwoord *de*, het voorzetsel *van* en de bezittelijke voornaamwoorden *min* en *sin* (12). Dat bovendien de Franse woorden deerlijk toegetakeld worden, wordt in de verf gezet met vormen als *aluseté* voor *alouete*, *larmant* voor *germain*, *miroracles* voor *miracles*, enz. Wellicht worden deze vervormingen overdreven, want de auteur is onmiskenbaar uit op nogal

XIV.

PIÈCE ANONYME.

LA PRISE DE NUEVILE.

Bibl. Nat. de Paris, Ms. fr. 12615, fol. 213-214.

- S**iggeur, ore scoutés, que Deus vos sot amis,
Van rui de sinte glore, qui en de croc fou mis.
Assés l'avés oit van Gerbert, van Gerin,
Van Willaume d'Orengé, qui vait de chief haiclin,
5 Van conte de Bouloigne, van conte Hoillequin,
Et van Fromont de Lens, van son fil Fromondin,
Van Karlemaine d'Ais, van son pere Paipin ;
Mais jo dira biaux mos qui bien dot estre en prins ;
Li ver i stront bien fat, il ne sont pas frurins,
10 Ains sont de bons estuïres, si com dist les escrins.
Ce fu van rovison, qui de tans fu suerins,
Que d'aluseté cante van soir et van matin.
Le los ele est kiie, ce fu à put estins,
Pour aler sour Noevile le custel asalir.
15 Le vile sunt stoumie, là jus en ce gardins,
Flamenc se sont sanllé plus de tros fies .xx.
Maquesai Kaquinoghe et sa niés Boidekin,
Et Hues Audevare et Simon Moussekin,
Riquejore du Pré et Wistasse Stalin,
20 Et Vinçant de Iarbier, .i. autre Roëlin ;
Et si vint Esconart courant sor se patin,
.I. autre Sparoare, Gilebert Dierekin,
Et tout le bocardent cascun dist esquetin ;
Si fu escavecant Willaume Scovelin,
25 Et si fu Hondremare, .i. autre Claiequin ;
Que parent de Quemuze et que Iarmant cousin,
Il furent bien tros mile, ce tesmoigne l'escrin.

- Simon Banin warla, ce fu le plus vaillant :
« Siggeur, ore scoutés, por Dieu de rui amant,
30 « Van rui de sinte glore qui nasqui Biauliant.
« Le los ele est kiie, ce sevent le Iaukant,
« Pour aler sour Noevile orendrot mintenant ;
« Va là de blanquecluque qui dist babin balant,
« Je vaura mi prover encore anqui min brant,
35 « Jou l'a fat froubeter, assés stront plus loisant
« Que ne soit .i. cristal encoste .i. Iaimant,
« Wi ce jor ert sauvé l'oneur de Tisterant,
« De frere de S. Jake à ce caperon grant,
« Il ont pieça surti, il de troevent lissant,
40 « Jou sera eskepin ains feste S. Joant. »

- Banduins Makesai en warola pramiers :
« Par foi, Simon Banin, dont ne stront jo vo niés
« A .iiij. liues près, ke de fi de sacies,
« Here Fromont de Lens, qui tant ot le cors fier,
45 « Fu le cousin Iarmain min parastre Wautier,
« Jou sera de vins homes, se m'i volés aidier. »
Et respondi Banin : « Je ne vous nuira nient,

boerse dubbelzinnigheden, dit zowel vanuit Nederlands als Franstalig oogpunt. Typische voorbeelden zijn *cocus dominus* voor *corpus domini*, *de cul fin* voor *de cuer fin*, *custel* voor *c(h)astel*, *pisser* en *porpisser* voor *penser* en *porpenser*, *singe* voor *songe* en *seigneur*, *skitoual* voor *citoual* en het voortdurend herhaalde *stront* voor *seront*. Ook wordt aanhoudend foutieve woordsplitsing uitgebuit. Afgekapte vormen als *l'*, *n'* en *s'* worden voor woordinitialen aangezien, wat woorden in het leven roept als *laimant* voor *aimant*, *lestre* voor *estre*, *lourse* voor *ourse*; *nante* voor *ante*, *neustes* voor *eustes*, *nostel* voor *ostel*; *sauberc* voor *(h)auberc*, *sorisons* voor *orisons*. Omgekeerd worden beginlettergrepen als *a-*, *au-* en *che-* als losstaande determinanten opgevat en krijgt men *douber* voor *adouber*, *pielé* voor *apielé*; *mosniere* voor *aumosniere* en *vallier* voor *chevalier*. Tenslotte vermelden we nog fouten tegen het genus der zelfstandige naamwoorden zoals *un cordele*, *un faim*, *un sele*, en veralgemeningen van de eerste vervoeging zoals *haner* voor *hanir*, *retinter* voor *retentir* en *viner* voor *venir*.

4.2. Al gaat het er in de bewaarde teksten uit het Nederlandstalige landsgedeelte niet zo erg aan toe, toch is het duidelijk dat heel wat Nederlandse interferenties gewoon te wijten zijn aan het feit dat men de Nederlandse vorm niet kon of wenste te vervangen door zijn Frans ekwivalent. Een mooi voorbeeld vormt de rekening betreffende de uitrusting van een schip, die in 1297 te Calais werd opgemaakt (Bougard-Wyfels 1966, p. 189-194). De stellers, Thomas Lantshere en Jean le Houtkoich, bewaren gewoon de meeste Nederlandse termen. Zo onderscheiden ze bijvoorbeeld als houtsoorten *clorhout* en *elvringhout* (13); als houtstukken: *bedemes*, *knieuwes*, *sletes*, *sparres*, *stevenes* (ook enigszins verfranst tot *estevenes*), *stijls* en *wranghen*; verder hebben ze het over gewone *houkes* en *voetokes*; over *schiltboemes*, *scildbomekins*, *tonnekins* en *wales*, en gebruiken ze om de roeipanen aan te duiden, naast de Franse term *avirons*, de Nederlandse benamingen *roeders* en *culroeders*. In de stukken over de lakennijverheid (De Poerck 1951) vindt men in dezelfde lijn Nederlandse woorden als *blec*, *cardepenninc*, *derdelinc*, *douke*, *scereyewant*, *spotte*,

stekespan e.d. Men kan zich afvragen of soortgelijke vormen, die één keer of hoogstens enkele malen in door Nederlandstaligen geschreven Franse teksten voorkomen, werkelijk tot het Franse leksikon hebben behoord, en of het F.E.W. er goed aan gedaan heeft, woorden als *brudegom, dac, dam, delfghelt, dickgrave, diicwellinghe* e.d. op te nemen als integrerend deel van de Galloromaanse woordenschat.

Vanuit het standpunt van de neerlandistiek zijn deze interferenties daarentegen uitermate waardevol, omdat ze de oudste of soms zelfs de enige inlichtingen bezorgen over de Nederlandse streektaal en het standaardiseringsproces in het betreffende gebied. Zo heeft Gysseling 1966 uit de Latijnse en Franse rekeningen van Calais een vrij gedetailleerde beschrijving kunnen puren van het aldaar gesproken Nederlands. Uit de relatief talrijke lokale kenmerken kan men afleiden dat de invloed van de opkomende Nederlandse eenheidstaal vrij gering is geweest en dat de wisselwerking van de Westvlaamse streektaal uitgaat. Alhoewel de typisch Westvlaamse dialekttrekken niet zo'n hoge frekwentie hebben als de Pikardische (Van Hoecke 1978, p. 101), vinden we ook elders in dit soort „ontleningen” sommige Westvlaamse karakteristieken terug, bijvoorbeeld verleden deelwoorden met *i-* (*yblechet, ybont, ycalet, ysoden, ywit* in De Poerck 1951, II, p. 223-224).

Anderzijds lijdt het geen twijfel dat er zich in het Nederlandstalige landsgedeelte een Nederlandse schrijftraditie had ontwikkeld. Dit blijkt overduidelijk uit het feit dat vele Nederlandstalige kopiïsten bij het overschrijven van Franse teksten typisch Nederlandse spelwijzen gebruiken, zoals klinkerverlenging door *e*, bijvoorbeeld in *caes, delegaes, especiael, espierituels* (Mantou 1972, p. 169 en 179), of door verdubbeling, zoals in *amiis, diit, pourfiit, siis* (Dupire 1944-5, p. 186) en *tenuus* (Mantou 1972, p. 183). Zo wordt ook [u] soms door *oe* (*joer* in Mantou 1971, p. 189) en [k] door *ck* (*aveuckes, kercke* in Mantou 1971, p. 258) weergegeven.

4.3. Maar ook de teksten uit het Franstalige landsgedeelte getuigen van een intense wisselwerking met het Nederlands. Ook hier gaat het praktisch uitsluitend om leksikale interfe-

renties. Over deze Nederlandse leenwoorden is in allerlei verspreide bijdragen gehandeld. Het beste overzicht vindt men nog altijd in Valkhoff 1931, die in het kader van een algemeen onderzoek over de Nederlandse leenwoorden in het Frans bijzondere aandacht heeft besteed aan de ontleningen die in de Noordfranse teksten voorkomen (14). Jammer genoeg beschikte Valkhoff slechts over de eerste afleveringen van het F.E.W., zodat in zijn materiaal heel wat onnauwkeurigheden en lakunes voorkomen. Men kan inderdaad gerust stellen dat sinds het verschijnen van de delen XV - XVII van het F.E.W. (1959-1969), waarin een immense hoeveelheid gegevens over de Germaanse leenwoorden is samengebracht, alle vroegere studies over de Germaanse ontleningen dringend aan een herziening toe zijn. Jammer genoeg zit het materiaal dat voor ons van belang is, hier nog meer dan in Valkhoff 1931 verdrongen in een enorme massa Germaans leengoed, waarvoor als enig klasseringsprincipe de alfabetische volgorde van de stamwoorden gebruikt is.

Anderzijds wordt het onderzoek van de leksikale interferenties in de standaardtaal, evenals van die in de streektalen (Van Hoecke 1978, p. 100-102), bemoeilijkt door het feit dat in een aantal gevallen wisselwerking niet met zekerheid aangetoond kan worden. Een bekend voorbeeld is het in de Noordfranse schrijf- en streektaal veel voorkomende pejoratieve voorvoegsel *ca-* (vgl. *caboché, cacogne, cafouiller, cahute, capeignier*, e.d.), waarin Salverda de Grave 1926 het Nederlandse pejoratieve voorvoegsel *ka-* (vgl. *kabeulen, kaboten, kadotteren, kadullen, kawikkelen*, e.d.) meende te herkennen. Niet alleen kan men evengoed een soortgelijk Bretoens voorvoegsel inroepen, maar volgens sommigen zou hier ook gewoon kontaminatie in het spel kunnen zijn: uit synoniemenparen zoals *caler - fouiller* en *cabane - hutte* zouden in het Frans zelf kruisingen als *cafouiller* en *cahute* ontstaan zijn (15). In een aantal andere gevallen kan aan de richting van de wisselwerking getwijfeld worden. Zo is men er lange tijd van uitgegaan dat de vooral in Noordfranse teksten voorkomende termen *buse* en *guichet* (meestal *wiket*) ontleningen zouden zijn van de Nederlandse termen *buis* en *winket*. Du-

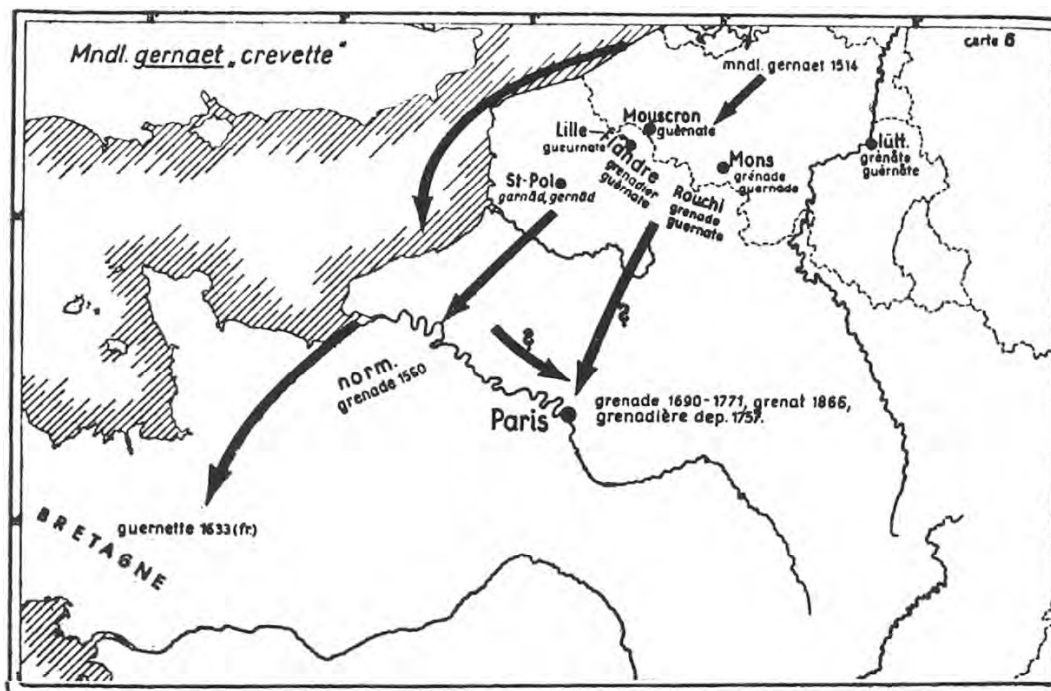
pire 1927 heeft evenwel aangetoond dat het hier naar alle waarschijnlijkheid om afleidingen van *busine* (BUCINA) en *uis* (OSTIUM) (16) gaat, en dat veeleer het Nederlands aan het Frans ontleend heeft.

Tegenover deze twijfelgevallen staan evenwel een enorm aantal voor de hand liggend Nederlandse leenwoorden, waaronder een groot gedeelte technische termen, die vooral in archivale bronnen voorkomen. Ook hier is het gebrek aan systematische beschrijvingen van de verschillende vakdomeinen een ernstige handicap om een globaal beeld te kunnen schetsen over het ontstaan en het verloop van de wisselwerking (vgl. Weinreich 1970, § 2.4. en Deroy 1956, p. 137 e.v.). In tegenstelling met wat wel eens beweerd wordt, lijkt het ons nu toch al vast te staan dat niet enkel ambachts- en handelstermen ontleend werden, maar dat men in alle domeinen van het leksikon Nederlands leengoed vindt. Onder de voornaamste vermelden we het openbaar leven met leenwoorden (17) als *aman* (amman) en *amanie*, *bancloque* (ban, Ned. banclocke), *bourguemaistre* (burgermeister, Ned. borgermeester), *clockeman* (CLOCCA, Ned. clockeman), *fregart* (*vredegaert), *querquemaistre* (kerkmeester), *renenge* (redeninge), *vierscare* (vierschare); het militaire leven met *arquebuse* (hakebusse), *escauwer* (schouwen), *estequier* (steken), *estoquier* (stoken), *hauman* (hooftman), *meutemacre* (muytemaker); het landbouwersleven met *bonge* (bondje), *bruec* (broec), *ernotte* (erdnote), *gruis* (gruis), *haque* (hacke), *hec* (hec), *hec* (hecht), *mande* (mande); het handelsleven met *brader* (braden) en *braderie*, *cram* (kraam en crame), *eschope* (schoppe), *estaple* (stapel), *gilde* of *geude* (*gilda, Ned. gilde), *guhale* (gildehal), *hoet* (hoed), *pandingue* (pendinge), *stil* (stijl); de bierbrouwerij met *cambe* (camb), *guiller* (gijlen) en *guillage*, *houppe* (hoppe), *waghebart* (wagebaert); de lakennijverheid (vgl. De Poerck 1951) met *diquedune* (dickedinne), *esbrouer* (broeyen), *espoule* (*spola, Ned. spoele) en *espouler*, *espouleman*, *estoper* (stoppen), *estriquier* (*strikan, Ned. striken), *fauder* (*falda, Ned. vouden), *noppe* (noppe) en *nopper*; de visserij met *bar* (barse), *blique* (blic), *cabillaud* (kabeljauw), *flet* (vlete), *pricque* (pricke), *verboete* (vierboete); de scheepvaart

met *escute* (scute) en *escuteman*, *hoquebot* (hoekboot), *plette* (pleite), *ra* (ra), *rime* (rieme) en *rimer*, *terc* (ter); de waterbouwkunde met *digue* (diic), *dune* (dune), *getie* (ghetide), *haudraguier* (dragen), *hie* (heie) en *hier* (heien), *rigole* (regel) en *rigoler*, *waterganc* (waterganc), *watergrave* (watergrave), *wateringue* (wateringe).

Daarnaast vindt men een groot aantal ontleningen die men onder de gemeenschappelijke noemer „volkse ekspressiva” zou kunnen samenbrengen. We vermelden o.a. *daser* (dasen), *doquier* (docken), *encrunquer* (crinc, variant cronkelen), *eschiter* (*skitan, Ned. sciten), *espot* (spot) en *espoter*, *espreker* (spreken), *gromeler* (grommen), *hicier* (hitsen), *mafler* (maffelen), *makier* (maken), *pote* (pauta, Ned. pote), *riper* (rijpen) en *ripe*, en de uitroepen *godehelp* (God) en *godehere*, *wacarme* (wacharme), enz. Deze vormen verschijnen hoofdzakelijk in literaire teksten en wel met dezelfde stilistische functie als de eerder vermelde Pikardische volkstermen. Zo hoort men uit de mond van het kroegvolkje uit het *Jeu de saint Nicolas* van Jean Bodel Nederlandse woorden als *husser* (hussen), *ware* (ware) en *willecome* (willecome) en we vragen ons af of ook *dap* („stamp”) en *escat* („schat”) niet in dezelfde reeks thuishoren. Ook onder de ongeveer tachtig Nederlandse leenwoorden die uit de pen van Jean Molinet zijn gekomen (Dupire 1932, p. 239-256) vindt men een groot aantal platvloerse termen zoals *broudier* (brodde), *drincquier* (drinken) en *drincquaert*, *loudier* (lodder), e.d.

Dit gelijkaardig gebruik van Nederlandse leenwoorden en Pikardische streektermen is wellicht te verklaren uit het feit dat de meeste ontleningen via de Pikardische streektalen in de standaardtaal zijn doorgedrongen. Dit wordt bevestigd door de fonetische en morfologische vervormingen die vormen als *blague* (balg), *boulevard* (bolwerc), *degringoler* (crinc), *gri-bouiller* (kriebelen) e.d. hebben ondergaan. In dezelfde richting wijzen ook samenstellingen zoals *viesware*, waarin het Nederlandse *ware* (ware) met het Franse *viés* (VETUS) verbonden is, en de ontwikkeling van het achtervoegsel *-quin* (-kijn), dat eerst in een aantal rechtstreekse ontleningen zoals *botequin* (bootkijn), *bouquin* (*boeckijn), *claquin* (claykin),

4. De verspreiding van het Vlaamse *gernaet*(*r*) in het Franse taalgebied (naar Baldinger 1957).

cranequin (cranekijn), *creusequin* (croesekijn, vgl. Baldinger 1977, p. 47), *dollequin* (dollekijn), *mannequin* (mannekijn), *vollequin* (wollekijn), e.d. voorkwam, maar daarna ook met Franse stammen verbonden werd, zoals in *boulequin* (BULLA), *noirquin* (NIGER), *plucquin* (PILUCARE), e.d. (Valkhoff 1933-4 en Dupire 1934). Deze opmerking kan ook in omgekeerde richting gemaakt worden: hoewel het meestal moeilijk uit te maken is of de leenwoorden uit de Westvlaamse streektaal komen, laten vormen zoals *esquippe* (schippe), *grenade* (gernaet, vgl. Baldinger 1957, p. 86 en bijgevoegde kaart), *vaque* (wage) en *veugelaire* (vogelaer) toch uitschijnen dat ook hier de streektaal aan de basis ligt van de wisselwerking.

4.4. Over het kronologisch verloop van de Nederlandse inbreng in de zich in Noord-Frankrijk ontwikkelende Franse eenheidstaal zijn geen betrouwbare gegevens beschikbaar (18). De algemene indruk is evenwel dat de Nederlandse interferenties, zoals de Pikardische, vanaf het einde van de vijftiende eeuw sterk afnemen. Een niet onbelangrijk deel van de vroegere ontleningen heeft zich evenwel kunnen handhaven. Van de ongeveer 214 Nederlandse leenwoorden die het

moderne Frans volgens Guiraud 1965, p. 6, telt, is ongeveer de helft via Noord-Frankrijk doorgedrongen (vgl. Valkhoff 1931, p. 281-288). Zoals bij het Pikardisch leengoed gaat het ook hier hoofdzakelijk om „technische” termen zoals *arquebuse, bar, bourgmestre, cabillaud, digue, dune, ébrouer*, e.d., en argotismen zoals *blague, dégringoler, dringue* (dringen), *drôle* (drol), *gribouiller*, e.d. In tegenstelling met de Pikardische zijn bijna alle Nederlandse leenwoorden het resultaat van een dubbele wisselwerking: eerst tussen de Westvlaamse en de Pikardische streektaal en dan tussen het Pikardisch en de Franse standaardtaal (19). Als dusdanig vormt dit Nederlands leengoed een uitgelezen voorbeeld van het in elkaar grijpen van taalkontakt en diglossie.

Noten:

- (1) De meeste van die getuigenissen vindt men o.m. bij Nyrop 1967, § 16.
- (2) Zo nog Bruneau 1955, Kuhn 1956, Thomov 1959 en Nyrop 1967, § 16.
- (3) Deze opvatting werd reeds met afdoend bewijsmateriaal verdedigd door Wacker 1916 en Feller 1931. Deze laatste geeft ook een uitvoerig historisch overzicht van de controverse. Over de huidige stand van zaken in de „scriptologie”, zie Goebel 1975. Echte dialektteksten in het Pikardisch komen pas vanaf de zestiende eeuw voor (vgl. Flutre 1970).
- (4) De oudste traktaatjes dateren uit het einde van de dertiende eeuw en zijn overigens voor Engelstaligen bestemd (vgl. Stengel 1890).
- (5) Deze traditionele stelling wordt met kracht verdedigd door Gossen 1956 en 1957 en Hilty 1968 en 1973.
- (6) Zie vooral Pfister 1973, p. 252-253.
- (7) Een algemeen overzicht vindt men o.m. bij Pfister 1973, p. 225-233.
- (8) Een overzicht van de documenten uit het Franstalige landsgedeelte tot het einde van de middeleeuwen vindt men bij Gossen 1942, p. 3-11; 1951, p. 22-26; 1967, p. 213-220; 1970, p. 33-37; voor het Nederlandstalige Vlaanderen tot 1350, bij Mantou 1972, p. 39-89.
- (9) Dat deze vormen door de z.g. „tweede Pikardische palatalisering” of door een mogelijke grafische gelijkwaardigheid van *c* en *ch* verklaard zouden moeten worden (Mantou 1972, p. 201-202), lijkt ons twijfelachtig.
- (10) De tekst is eerst door Scheler 1879, p. 170-175 en later door Jeanroy-Guy 1898, p. 92-97 uitgegeven.
- (11) Ungureanu 1955, p. 146-148 meent een verband te kunnen leggen met bepaalde gilde opstanden. Zie ook Guesnon 1898, p. 81-87; Jeanroy-Guy 1898, p. 27-28 en Roussel 1957, p. 260-261.
- (12) Volgens Roussel 1957, p. 260 zou *vins* (v. 46 en 59) een kontaminatie zijn van het Franse bezittelijk voornaamwoord *vos* en de Nederlandse *min, sin*.
- (13) Deze termen werden overigens tot nog toe nergens elders aangetroffen (Gysseling 1966, p. 71).
- (14) Voor zover ons bekend, bestaat er geen samenvattende studie over de Nederlandse leenwoorden in Noord-Frankrijk. De vluchtige schets van het „St.-Omer-gebied” als wisselwerkingszone in Gamillscheg 1952, p. 36-39 steunt op een beperkt aantal, toevallig samengebrachte ontleningen.
- (15) Nog anderen trekken het bestaan zelf van een voorvoegsel *ca-* in twijfel. Een goed overzicht van de polemieken vindt men in Brunel 1946.
- (16) Of van *wiche* (Oudnoors VIK) volgens het F.E.W., XVII, p. 428-430.
- (17) Tussen haakjes het Nederlandse etymon waaronder het F.E.W. de Franse vormen heeft gerangschikt. Nadere gegevens vindt men aldaar. Het sterretje (*) duidt een gerekonstrueerde vorm aan.
- (18) Kronologische overzichten zoals dat van Guiraud 1965, p. 25-27 betreffen alleen de leenwoorden die nu nog in het moderne Frans bewaard zijn.
- (19) Als mogelijke uitzondering op deze regel vermeldt het F.E.W. *kermesse* (ker-messe).

Bibliografie:

- Arnould (M.-A.) 1965 *Le plus ancien acte en langue d'oïl: la charte-loi de Chièvres (1194)*, in *Hommage au Professeur Paul Bonenfant (1899-1965)...*, Brussel, Université Libre, p. 85-112.
- Avalle (D'A.S.) 1966, *Alle origini della letteratura francese. (I Giuramenti di Strasburgo e la Sequenza di Santa Eulalia) (Fonti e caratteri della tradizione letteraria francese delle origini, V)*, Turijn, G. Giappichelli, 255 p.
- Avalle (D'A.S.) 1967, *Monumenti prefranciani. (Il Sermone di Valenciennes e il Sant Lethgier) (Fonti e caratteri della tradizione letteraria francese delle origini, VI)* Turijn, G. Giappichelli 283 p.
- Baldinger (K.) 1957, *Contribution à une histoire des provincialismes dans la langue française*, in *Revue de Linguistique romane*, XXI p. 62-86.
- Baldinger (K.) 1977, *Beiträge zu den mndl. Elementen im Französischen*, in *Lexicologie. Een bundel opstellen voor F. De Tollenaere...*, Groningen, Wolters-Noordhoff, p. 47-49.
- Berger (R.) 1963, *Le Nécrologe de la Confrérie des Jongleurs et des Bourgeois d'Arras (1194-1361). Texte et Tables*, in *Mémoires de la Commission Départementale des Monuments Historiques du Pas-de-Calais*, XI, p. 97-282.
- Berger (R.) 1970, *Le Nécrologe de la Confrérie des Jongleurs et des Bourgeois d'Arras (1194-1361). Introduction*, in *Mémoires de la Commission Départementale des Monuments Historiques du Pas-de-Calais*, XIII, p. 209-368.
- Bougard (P.) - Wyffels (C.) 1966, *Les finances de Calais au XIIIe siècle. Textes de 1255 à 1302 publiés et étudiés (Pro Civitate. Collection Histoire, Série in-80, VIII)*, [Brussel], 309 p.
- Bruneau (Ch.) 1955, *Patois et dialectes*, in *Revue de Linguistique romane*, XIX, p. 165-175.
- Brunel (Cl.) 1946, *Le préfixe CA dans le vocabulaire picard*, in *Etudes romanes dédiées à Mario Roques...* (Société de Publications romanes et françaises, XXV), Genève, E. Droz, p. 119-130.
- Cosemans (A.) 1934, *Taalgebruik in Vlaanderen en Brabant tijdens de middeleeuwen*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, p. 485-512.
- Delbouille (M.) 1959, *A propos de la genèse de la langue française*, in *Atti dell' VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi...*, II 1, Firenze, Sansoni, p. 151-153.
- Delbouille (M.) 1962, *La notion de „bon usage” en ancien-français. A propos de la genèse de la langue française*, in *Cahiers de l'Association Internationale des Etudes françaises*, XIV, p. 9-24.
- Delbouille (M.) 1970, *Comment naquit la langue française?*, in *Phonétique et linguistique romanes. Mélanges offerts à M. Georges Straka*, I, Lyon-Straatsburg, Société de Linguistique romane, p. 187-199.
- Delbouille (M.) 1972, *Les plus anciens textes et la formation des langues littéraires*, in *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, I, Heidelberg, C. Winter, p. 559-584.
- Demaizière (C.) 1977, *Les grammairiens picards du XVIIème siècle*, in Guignet (J.) - Demaizière (C.) 1977, p. 76-85.
- De Poerck (G.) 1951, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. Technique et terminologie (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en de Letteren, 110-112)*, Brugge, De Tempel, 3 dl.
- Deroy (L.) 1956, *L'emprunt linguistique (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, CXL)*, Parijs, Les Belles Lettres, XII-470 p.
- Doutrepont (G.) 1909, *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne (Bibliothèque du XVe siècle, VIII)*, Parijs, H. Champion, LXVIII-544 p.
- Dupire (N.) 1927, *Alternances phonétiques en picard*, in *Romania*, LIII, p. 151-176.
- Dupire (N.) 1932, *Jean Molinet. La vie. Les œuvres*, Parijs, Droz, VI-368 p.
- Dupire (N.) 1934, *De quelques mots français d'origine néerlandaise. 10 Mots terminés en -quin*, in *Revue du Nord*, XX, p. 93-109.
- Dupire (N.) 1944-5, *En marge d'un cartulaire*, in *Romania*, LXVIII, p. 173-206.
- Feller (J.) 1931, *Français et dialectes chez les auteurs belges du moyen âge*, in *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, V, p. 33-92.
- Ferguson (Ch.A.) 1959, *Diglossia*, in *Word*, XV, p. 325-340.
- F.E.W., zie Von Wartburg 1928 e.v.
- Fisher (J.) - Gaeng (P.A.) ed. 1972, *Studies in Honor of Mario Pei (University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures, 114)*, Chapel Hill, University Press, 224 p.
- Flutre (L.-F.) 1970, *Le moyen picard d'après les textes littéraires du temps (1560-1660). Textes - Lexique - Grammaire (Collection de la Société de Linguistique picarde, XIII)*, Amiens, Musée de Picardie, 551 p.

- Gamillscheg (E.) 1952, *Germanisches im Französischen*, in *Homenaje a Fritz Krüger*, I, Mendoza, Universidad Nacional de Cuyo, p. 17-40.
- Gavrois (L.) 1888, *Le Puy académique d'Arras ou l'Art de la menestraudie au Moyen-Age*, in *Mémoires de l'Académie d'Arras*, Sér. II, XIX, p. 225-243.
- Goebel (H.) 1975, *Qu'est-ce que la scriptologie?*, in *Medioevo Romano*, II, p. 3-43.
- Gossen (C.T.) 1942, *Die Pikardie als Sprachlandschaft des Mittelalters (auf Grund von Urkunden)*, Biel, Schüler, 170 p.
- Gossen (C.T.) 1951, *Petite grammaire de l'ancien picard*, Paris, C. Klincksieck, 186 p.
- Gossen (C.T.) 1956, *Considérations sur le franco-picard, langue littéraire du moyen âge*, in *Les Dialectes belgo-romans*, XIII, p. 97-121.
- Gossen (C.T.) 1957, *Die Einheit der französischen Schriftsprache im 15. und 16. Jahrhundert*, in *Zeitschrift für romanische Philologie*, LXXIII, p. 427-459, 485.
- Gossen (C.T.) 1967, *Französische Skriptastudien. Untersuchungen zu den Nordfranzösischen Urkundensprachen des Mittelalters (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 253)*, Wenen, H. Böhlau, 368 p.
- Gossen (C.T.) 1970, *Grammaire de l'ancien picard (Bibliothèque française et romane, A 19)*, Parijs, Klincksieck, 222 p.
- Guesnon (A.) 1898, *La satire à Arras au XIIIe siècle*, Parijs, E. Bouillon, 118 p.
- Guignet (J.) 1977, *Les auteurs picards d'expression française*, in Guignet (J.) - Demaizière (C.) 1977, p. 1-75.
- Guignet (J.) - Demaizière (C.) ed. 1977, *Les auteurs picards d'expression française et latine (Publications du Centre d'Etudes Picardes de l'Université de Picardie, V)*, Amiens, 93 p.
- Guiraud (P.) 1965, *Les mots étrangers (Que sais-je?, 1166)*, Parijs, Presses Universitaires de France, 127 p.
- Guiraud (P.) 1968, *Patois et dialectes français (Que sais-je?, 1285)*, Parijs, Presses Universitaires de France, 117 p.
- Gysseling (M.) 1949, *Les plus anciens textes français non littéraires en Belgique et dans le nord de la France*, in *Scriptorium*, III, p. 190-210.
- Gysseling (M.) 1966, *Dialectkenmerken van Calais in de 13de eeuw*, in *Taal en Tongval*, p. 147-163.
- Gysseling (M.) 1971, *De invoering van het Nederlands in ambtelijke bescheiden in de 13de eeuw*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, p. 27-35.
- Henry (A.) 1965, *Le „Jeu de saint Nicolas“ de Jehan Bodel... Deuxième édition revue (Université Libre de Bruxelles. Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres, XXI)*, Brussel, Presses universitaires de Bruxelles, 409 p.
- Hilty (G.) 1968, *La Séquence de Sainte Eulalie et les origines de la langue française*, in *Vox Romanica*, XXVII, p. 3-18.
- Hilty (G.) 1973, *Les origines de la langue littéraire française. Un principe méthodologique et son application aux Serments de Strasbourg*, in *Vox Romanica*, XXXII, p. 254-271.
- Jacobs (J.) 1919, *Waarom het gebruik der Fransche taal zoo aanzienlijk toenam van ± 1217 tot ± 1300*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, p. 119-132.
- Jeanroy (A.) - Guy (H.) 1898, *Chansons et dits artésiens du XIIIe siècle... (Bibliothèque des Universités du Midi, II)*, Bordeaux, Feret, 165 p.
- Katagoščina (N.A.) 1971, *Die Rolle sozialer Faktoren bei der Formierung und Entwicklung von Schriftsprachen*, in Kjolseth (R.) - Sack (Fr.) 1971, p. 128-135.
- Kjolseth (R.) - Sack (Fr.) ed. 1971, *Zur Soziologie der Sprache (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 15)*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 396 p.
- Kuhn (A.) 1956, *Schriftsprache und Dialekt*, in *Cultura Neolatina*, XVI, p. 42-51.
- Lewicka (H.) 1959, *L'élément picard dans la langue de quelques poètes arrageois des XIIe et XIIIe siècles*, in *Atti dell' VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi...*, II, 1, Firenze, Sansoni, p. 249-262.
- Liebrecht (H.) 1948, *Les Chambres de Rhétorique (Notre Passé)*, Brussel, La Renaissance du Livre, 139 p.
- Lüdtke (H.) 1964, *Die Entstehung romanischer Schriftsprachen*, in *Vox Romanica*, XXIII, p. 3-21.
- Mantou (R.) 1969, *Les manuels de conversation «français-flamand» du XIVE au XVIe siècle*, in *Handelingen van het XXVIIe Vlaams Filologencongres*, Brussel, p. 113-115.
- Mantou (R.) 1972, *Actes originaux rédigés en français dans la partie flamingante du comté de Flandre (1250-1350). Etude linguistique (Mémoires de la Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie, 15)*, Luik, Michiels, 549 p.

- Monfrin (J.) 1968, *Le mode de tradition des actes écrits*, in *Revue de Linguistique romane*, XXXII, p. 17-47.
- Nyrop (Kr.) 1967, *Grammaire historique de la langue française*, I... Cinquième édition, Kopenhagen, Gyldendal, XIV-595 p.
- Pfister (M.) 1973, *Die sprachliche Bedeutung von Paris und der Ile-de-France vor dem 13. Jahrhundert*, in *Vox Romanica*, XXXIII, p. 217-253.
- Remacle (L.) 1948, *Le problème de l'ancien wallon (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, CIX)*, Parijs, Les Belles Lettres, 230 p.
- Richardson (L.B.) 1972, *The «Confrérie des Jongleurs et des Bourgeois» and the «Puy d'Arras» in twelfth and thirteenth Century Literature*, in Fisher (J.) - Gaeng (P.A.) 1972, p. 161-171.
- Robson (C.A.) 1955, *Literary language, spoken dialect and the phonological problem of Old French*, in *Transactions of the Philological Society*, p. 117-180.
- Robson (C.A.) 1960, *Les origines de la langue littéraire en France: rime approximative et assonance*, in *Boletim de Filologia*, XIX, p. 12-27.
- Roussel (H.) 1957, *Notes sur la littérature arrageoise du XIIIe siècle*, in *Revue des Sciences humaines*, p. 249-286.
- Salverda de Grave (J.J.) 1926, *Sur un préfixe français «réel»*, in *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde*, 61, A, Amsterdam, p. 103-146.
- Scheler (A.) 1879, *Trouvères belges (nouvelle série)...*, Leuven, Lefever, XXIV-397 p.
- Stanger (M.D.) 1967, *Literary Patronage at the Medieval Court of Flanders*, in *French Studies*, XI, p. 214-227.
- Stengel (E.) 1890, *Chronologisches Verzeichnis französischer Grammatiken vom Ende des 14. bis zum Ausgange des 18. Jahrhunderts...*, Oppeln, E. Francke, VII-151 p.
- Thomov (Th.S.) 1959, *La formation et le développement des langues littéraires et nationales à la lumière du marxisme-léninisme (avec des considérations spéciales sur le français)*, in *Atti dell' VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi...*, II, 1, Firenze, Sansoni, p. 453-464.
- Ungureanu (M.) 1955, *La Bourgeoisie naissante. Société et littérature bourgeoises d'Arras aux XIIe et XIIIe siècles*, in *Mémoires de la Commission des Monuments Historiques du Pas-de-Calais*, VII, p. 1-275.
- Valkhoff (M.) 1931, *Etude sur les mots français d'origine néerlandaise*, Amersfoort, Valkhoff, 330 p.
- Valkhoff (M.) 1933-4, *Sur un suffixe flamand en français, en picard et en wallon*, in *Neophilologus*, XIX, p. 241-250.
- Van Hoecke (W.) 1978, *De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk. 1. De streektaalen*, in *De Franse Nederlanden*, p. 85-108.
- Von Wartburg (W.) 1928 e.v., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des Galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, Fr. Klapp - Bazel, R.G. Zbinden.
- Wacker (G.) 1916, *Über das Verhältnis von Dialekt und Schriftsprache im Altfranzösischen (Beiträge zur Geschichte der romanischen Sprachen und Literaturen, XI)*, Halle, M. Niemeyer, X-87 p.
- Weinreich (U.) 1970, *Languages in Contact. Findings and Problems*. Seventh Printing, Den Haag-Parijs, Mouton, XII-149 p.

Résumé:

Dans la région qui constitue actuellement les départements français du Pas-de-Calais et du Nord, deux communautés linguistiques, l'une d'expression romane, l'autre d'expression germanique, vivent, depuis le milieu du cinquième siècle, en une étroite symbiose qui a favorisé le bilinguisme et, dès lors, les interférences linguistiques. Dans une première contribution, nous avons étudié les interférences au niveau des dialectes et patois picards et ouest-flamands, qui se sont progressivement développés du gallo-roman et du bas francique occidental. Avec l'essor des langues culturelles française et néerlandaise, le phénomène de la «diglossie» apparaît dans les deux communautés linguistiques, ce qui donne naissance à un réseau complexe d'interférences. Dans cette étude, nous nous proposons d'examiner la standardisation progressive du français, telle qu'elle se manifeste dans les textes du nord de la France, en insistant sur les interférences picardes et néerlandaises qu'on y relève (0.).

Pour diverses raisons, le processus d'uniformisation linguistique du domaine d'oïl a tardé à démarrer. A la fin du douzième siècle, quelques témoignages

ges directs prouvent que le dialecte central (*françois*) commence à s'imposer comme langue culturelle. Les textes régionaux de l'époque se révèlent d'ailleurs être écrits en une langue mixte, composée d'éléments régionaux et centraux (*scripta*). Les textes écrits ont joué un rôle primordial dans le processus de standardisation, car ils constituaient le seul moyen de communication qui permettait de dépasser la situation concrète de la conversation. Si l'on peut douter de l'action uniformisante exercée par le dialecte de Paris dans les textes antérieurs au douzième siècle, il est clair que, dans les textes postérieurs, l'influence du *françois* est allée toujours croissant pour donner naissance, au cours du seizième siècle, à une langue nationale (1.).

Dans le Nord, le processus de standardisation peut être suivi de très près parce que la région a été l'une des premières à propager la langue vernaculaire comme langue écrite. Parmi les plus anciens «monuments» de la langue française, deux semblent provenir de l'abbaye de Saint-Amand-les-Eaux. Dès les débuts de la littérature française proprement dite, le Nord est représenté par un très grand nombre d'auteurs de premier rang. Au treizième siècle apparaissent les premières sociétés littéraires: la tradition littéraire qu'elles ont créée ne s'est jamais éteinte. C'est également dans le Nord, et même dans la partie germanique de la région, qu'on commence, dès la fin du douzième siècle, à remplacer le latin par le français dans les textes non littéraires. Un peu plus tard, on y voit apparaître les premiers manuels de conversation, ainsi qu'un assez grand nombre de traités grammaticaux (2.).

Le mélange d'éléments picards et français qu'on observe dans ces textes témoigne d'une diglossie, régie par des facteurs socio-culturels encore mal étudiés (3.1.). Quant aux interférences picardes mêmes (3.2.), nous disposons d'excellentes descriptions des phénomènes phonético-phonologiques (3.2.1.) et morpho-syntaxiques (3.2.2.), mais pour les interférences lexicales, déterminées par des besoins techniques ou des intentions stylistiques, une synthèse fait toujours défaut (3.2.3.). Bien qu'à la fin du treizième siècle plusieurs de ces interférences fussent en train de se répandre dans la langue écrite en voie de standardisation, le français moderne ne présente qu'un nombre restreint de picardismes lexicaux, en particulier des termes techniques et argotiques (3.3.).

Dans les textes du Nord s'observent, en outre, un très grand nombre d'interférences néerlandaises, dont la cause principale doit sans doute être cherchée dans le bilinguisme imparfait de la population flamande en train de se romaniser. Un petit poème arrageois du début du treizième siècle nous donne une idée, peut-être un peu forcée, du français maladroit des immigrés flamands (4.1.). Les textes français rédigés dans la partie germanique témoignent d'ailleurs, par le recours constant aux termes néerlandais ainsi qu'à certaines graphies néerlandaises, de la connaissance approximative que la population flamande avait du français (4.2.). Dans les textes rédigés dans la partie romane, on trouve également un assez grand nombre d'emprunts lexicaux, dont l'étude systématique reste encore à faire. Un coup d'œil rapide sur les emprunts certains révèle une ressemblance frappante avec les interférences lexicales picardes: ici encore, il s'agit surtout de termes techniques et argotiques. Cette ressemblance, ainsi que les modifications que certaines formes ont subies, suggère que presque tous ces emprunts ont été introduits dans la langue écrite par le biais des parlers picards. Par ailleurs, plusieurs formes indiquent que les interférences proviennent des parlers ouest-flamands (4.3.) Les emprunts néerlandais qui se sont maintenus en français moderne, se révèlent donc être le résultat de l'alliance exceptionnelle du bilinguisme et de la diglossie (4.4.).